

Ontbrekende visies en gemiste kansen

Tien jaar buitenlands cultuurbeleid

Marie-Louise Tiesinga-Autsema* De huidige parlementaire discussie over het internationaal cultuurbeleid is opgelaaid in februari 1985, toen de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, mede namens de ministers van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, en Onderwijs en Wetenschappen een *Voortgangsnotitie* publiceerde.¹ Deze werd gevolgd door vele andere notities, brieven en nota's waarvan *Herijking van het buitenlands beleid* de meeste recente is.² Marie-Louise Tiesinga-Autsema heeft de stukken nog eens op een rijtje gelegd. Ze constateert dat tot dusverre van regeringszijde geen integrale visie is ontwikkeld op het buitenlands cultuurbeleid.

Buitenlands cultuurbeleid 1985-1995

De *Voortgangsnotitie* uit 1985 was al de derde nota over internationale betrekkingen. Ze deed het PvdA-kamerlid Frits Niessen opmerken: 'De notitie die wij vandaag bespreken, kan het beste worden getypeerd als: weinig over weinig. Ik vind het ronduit onbegrijpelijk, dat na het serieuze debat dat de Kamer in 1979 aan de internationale culturele betrekkingen wijdde, de regering met zo'n flodderig, nietszeggend verhaal naar de Kamer durft te komen.

Driekwart van de tekst bestaat uit een overzicht van de vaak voortreffelijke manier waarop in het buitenland de internationale culturele betrekkingen zijn georganiseerd. In de hieraan voorafgaande pagina's heeft men zich voornamelijk ingespannen om van deze internationale ervaringen geen profijt te trekken.³

Je kunt wel stellen dat zo'n reactie dodelijk is. Van verschillende kanten was er trouwens kritiek op de nota. In een verkenning van de

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid valt hierover te lezen dat het begrip cultuur gebrekkig was afgebakend, een geografische prioriteitstelling niet te vinden was en een *follow-up* bij grootschalige manifestaties ten enenmale ontbrak.⁴ Nieuw - en daarvoor was de regering te prijzen - was de koppeling cultuur en economie. Dit was echter eerder een gevolg van geldgebrek dan van creativiteit. De nota was daarover duidelijk: 'Waar de geldmiddelen voor de economische Holland Promotion en voor culturele presentatie in het buitenland beperkt zijn, dient de overheid ernaar te streven dat deze twee activiteiten zodanig worden gecoördineerd, dat zij elkaar optimaal versterken'.⁵ Dat was het begin van een nieuwe trend om de export met cultuuruitingen te ondersteunen. Deze trend werd gecombineerd met een nieuw beleid van clustermanifestaties naar het model van het 'Holland-Nagasaki Village' in 1984 te Japan, waar Nederlandse cultuur werd gepresenteerd in een samenwerking van ministeries, niet-departementale instanties, de lagere overheden en het bedrijfsleven.

De klachten over het beleid bleven. Die werden niet alleen geuit in de Tweede Kamer, maar ook in discussies in de media. Discussianten grepen niet zelden terug op de kritiek die Maarten Mourik - oud-ambassadeur voor internationale culturele betrekkingen - in 1981 uitte in de *Internationale Spectator*.⁶ Kort samengevat kwam zijn kritiek erop neer dat het op dit terrein aan een beleidsvisie ontbrak, dat er geen heldere doelstellingen waren, dat de organisatie van het beleid belemmerend werkte op een goede ontplooiing en dat de financiële middelen te beperkt waren. Die bezwaren hebben eigenlijk vanaf toen het debat beheerst.

Ook het rapport *Cultuur zonder grenzen* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) was teleurstellend. De Raad van

Europa en de Unesco komen er bijvoorbeeld niet in voor. Er is geen enkele relatie gelegd met de Europese Gemeenschap. Het rapport hield zich uitsluitend bezig met bilateraal beleid. Vanuit die zeer beperkte beleidsopvatting werd geconcludeerd dat het buitenlands cultureel beleid er slechts was ter versterking van de internationale positie van de kunst en cultuur in Nederland. Juist van de WRR had een bredere visie verwacht mogen worden. Ik heb dit altijd een misser van de eerste orde gevonden.

Betreurenswaardig was ook dat het WRR-rapport geheel voorbijging aan de culturele component van ontwikkelingshulp. Door het gebrek aan inzet om het buitenlands cultureel beleid in deze richting te ontplooiën, verlopen de culturele betrekkingen tussen westerse landen onderling nog steeds het beste.

Het buitenlands cultuurbeleid is een achtergebleven onderdeel van het beleid van achtereenvolgende regeringen. Het is de afgelopen tien jaar overwegend hetzelfde gebleven. Van vernieuwing is nauwelijks sprake. Dit is curieus als je bedenkt dat internationale uitwisseling en samenwerking op cultuurgebied de laatste jaren duidelijk zijn toegenomen. Het wegvallen van de Europese binnengrenzen, de toenemende mondialisering en de groter wordende mobiliteit in fysieke en elektronische zin zijn daar in belangrijke mate debet aan. Nederland heeft alles in zich om van zijn buitenlands cultuurbeleid een succes te maken. Het ligt centraal tussen drie grote culturen en heeft van oudsher een sterke binding met het buitenland. Al in de zestiende eeuw oriënteerden Nederlandse kunstenaars zich buiten onze landsgrenzen op andere culturen en kunststromingen. Kunstenaars van naam volgden opleidingen in het buitenland, werkten daar en genoten er aanzien. Ook vele buitenlandse kunstenaars zijn hier te gast geweest. Niettemin valt nu te constateren dat het prestige en de presentatie van de Nederlandse

cultuur in het buitenland te wensen overlaat.

Aan het veld ligt het naar mijn mening niet. Het niveau van het nationale culturele aanbod staat op een hoog peil. Onze Nederlandse musea, bijvoorbeeld, staan er goed voor. Zij herbergen een aantal schitterende collecties die, ook naar internationale maatstaven gemeten, van hoge kwaliteit zijn. Wij zijn daardoor een interessante partner voor internationale bruiklenen, tentoonstellingen en dergelijke. Ook op wetenschappelijk gebied hebben onze musea waardevolle internationale contacten. De Nederlandse monumentenzorg (in casu de Stichting Open Monumentendag) vervult, daartoe uitgenodigd door de Raad van Europa, een belangrijke rol in het behoud van het werelderfgoed door de bijdrage aan de 'European Heritage Days'. Het Koninklijk Concertgebouworkest is een wereldtopper en op de Frankfurter Buchmesse zijn de Nederlandse schrijvers doorgebroken. Het zijn maar een paar voorbeelden.

Waar het naar mijn mening tot dusverre op neerkomt, is dat men zich op rijksniveau met het buitenlands cultuurbeleid eigenlijk geen raad heeft geweten. Een voorbeeld uit mijn eigen praktijk is de presentatie van Nederland op de Sime, de internationale museumbeurs in Parijs. In 1992 was er voor het eerst een centraal gecoördineerde inzending vanuit Nederland. Deze is op advies van onze Rijkscommissie voor de Musea fors door WVC gesubsidieerd.⁷ In 1994 werd weer meegedaan, maar - en dat hadden we al eerder geconstateerd - men wist niet goed wat men met de presentatie beoogde. Als het ging om vergroting van het aantal toeristen, zou Nederland zich beter hebben kunnen presenteren op een internationale toeristenbeurs. Wil men echter museumprofessionals trekken, dan is de Sime een uitermate geschikt forum. In dat geval hoeft het departement er niet zoveel geld in te stoppen, want dan staan de

belangen van de musea zelf voorop.

Uit een recent artikel in *NRC Handelsblad* blijkt dat de tulp, de klomp en de molen nog steeds het beeld van Nederland in het buitenland bepalen.⁸ Tentoonstellingen als die over Van Gogh en Rembrandt hebben wel voor extra toeristen gezorgd, die over Mondriaan echter veel minder. Deze ervaringen en talloze andere in de kunstensector leren ons, denk ik, dat we ons cultureel erfgoed, onze kunstenaars en onze cultuuruitingen strategischer moeten inzetten.

Culturele pluriformiteit

Zoals eerder aangegeven zijn debatten over internationaal cultuurbeleid in beide kamers de laatste jaren uiterst kritisch. Politieke kleur doet daarbij nauwelijks ter zake; alle politieke partijen zijn van mening dat de opeenvolgende regeringen het beleidsterrein niet serieus hebben genomen en er te weinig geld aan hebben gespendeerd. De inadequate samenwerking tussen de betrokken departementen is hun een doorn in het oog. Inschakeling van het veld bij de voorbereiding en de uitvoering van het beleid wordt kamerbreed bepleit, het belang van culturele attachés onderstreept. In de loop der jaren zijn vele concrete voorstellen tot verbetering gedaan, maar van daadwerkelijke uitvoering daarvan door de regering is nauwelijks of geen sprake.

Waardoor komt dat toch? Hebben de regeringen dan geen oog gehad voor het belang van cultuur in binnen- en buitenland? Jawel, constateert de Raad voor de Kunst in zijn advies van maart jongstleden, maar er is nog steeds geen consensus over de uitgangspunten van het beleid. Met andere woorden: er is nog steeds geen politieke duidelijkheid over de vraag of de buitenlands-politieke doelstellingen voorop staan, of dat versterking van het nationale cultuurbeleid het belangrijkste motief is voor

internationale culturele contacten. De Raad kiest overigens voor het laatste. Jawel, zegt ook de Commissie-Gevers, die op hetzelfde uitkomt als de Raad voor de Kunst, maar daarbij ook onderwijs en wetenschappen betreft.⁹

Juist niet, constateert Maarten Mourik.¹⁰ Hij stelt dat de vraag waarom een buitenlands cultureel beleid nodig is, en zo ja welk beleid, rechtstreeks afhangt van de inhoud die men aan het begrip cultuur toekent - en daarmee slaat hij mijns inziens de spijker op de kop. Mourik wijst op de voortdurende tweespalt van buitenlands beleid versus cultuurbeleid. Degenen die menen dat buitenlands cultuurbeleid beperkt dient te blijven tot de scheppende en uitvoerende kunsten, verdedigen de versterking van het nationale cultuurbeleid. Dat zijn bijvoorbeeld de Raad voor de Kunst en de Commissie-Gevers, al hanteert die een wat ruimere opvatting door er onderwijs en wetenschappen bij te betrekken. Daartegenover staat de opvatting van het in 1990 opgerichte particuliere Nederlands-Vlaamse Comité Buitenlands Cultureel Beleid, waarvan Mourik medeoprichter is. Dit Comité zet zich in voor 'het behoud en de versterking van de culturele pluriformiteit van Europa' en als middel daartoe voor een samenhangend, geïntegreerd buitenlands cultureel beleid. Het Comité hoopt deze doelstellingen te verwezenlijken in nauwe samenwerking met de Vlaamse Gemeenschap. Het is duidelijk dat degenen die het accent leggen op buitenlands beleid uitgaan van een breed cultuurbegrip. Mourik noemt het een antropologische benadering die alle materiële en immateriële componenten van een cultuurgemeenschap omsluit, inclusief de manier waarop zij daarmee omgaat en de normen en waarden die zij daarbij laat gelden. Deze benadering spreekt mij het meeste aan; dat heb ik de afgelopen jaren - in en buiten het parlement - ook niet onder stoelen of banken gestoken.

Voor de aanhangers van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid - en dat zijn er heel wat - is de eigen cultuurgemeenschap heel belangrijk. Zij zetten zich in voor de versterking daarvan, al komen de belangen van de 'Europese gemeenschap van culturen' op de eerste plaats. Het Europese culturele landschap is rijk geschakeerd. Door de eeuwen heen is het naast elkaar leven van die culturen, waarvan slechts 60 procent van de grenzen samenvalt met nationale grenzen, de bron geweest van de Europese beschaving. Die culturele pluriformiteit is een belangrijke beschavingsfactor. Wie dat inziet, ziet ook het belang van het beschermen en koesteren van die culturele pluriformiteit in Europa. Bijvoorbeeld tegen discriminatie van de kleine cultuurgemeenschappen door de grote(re), tegen de dreiging van het marktmechanisme, de digitalisering, en *last but not least* tegen de beperkte opvatting van diegenen in ons land die menen dat het buitenlands cultureel beleid slechts strekt tot versterking en verrijking van het eigen kunstenbestel. Zo'n opvatting is de dood in de pot voor een buitenlands cultureel beleid waar Nederland in Europa mee voor de dag kan komen.

Een goed, toekomstgericht beleid ter zake heeft Nederland zélf zoveel te bieden. Zo'n beleid is bij uitstek geschikt om ons land in Europa te positioneren. Ik wees al op de naar internationale maatstaven gemeten uitstekende kwaliteit van ons historische erfgoed en onze kunsten. Mourik wijst er ook op dat wij met dit beleidsterrein onze plaats in het Europese beschavingsproces kunnen markeren, analoog aan ons milieubeleid, drugsbeleid, euthanasiebeleid, asielbeleid en onze opvattingen over de wereldvrede en de mensenrechten. Dat alles, inclusief een goed geïntegreerd buitenlands cultureel beleid, draagt bij aan de versterking van onze politieke

en economische positie in het Europese integratieproces.

Er zijn echter meer redenen waarom een actief beleid op zijn plaats is. Verrijking van de eigen cultuur met andere culturen natuurlijk - ons land herbergt steeds meer mensen uit andere culturen - versterking van de economie (cultuurhistorisch toerisme) en het leveren van een bijdrage aan de opbouw van een democratische samenleving in de landen van Midden- en Oost-Europa. Dit kan door het ter beschikking stellen van culturele *know-how* in ruime zin. Nederland hoeft dit niet alleen te doen. Met Vlaanderen worden de contacten geïntensiveerd, bijvoorbeeld via de Nederlandse Taalunie. Bovendien tekenden Nederland en Vlaanderen begin dit jaar een cultureel verdrag. Het grote concept, de visie ontbreekt echter en men ziet er van regeringswege kennelijk weinig heil in, getuige ook het feit dat men zich binnen de Europese Unie niet echt sterk heeft gemaakt voor de culturele autonomie van de deelstaten.

En het paarse kabinet?

Vlak voor de zomer verscheen de uitgangspuntennotitie van staatssecretaris Aad Nuis, *Pantser of ruggegraat*. Voor de culturele achterban in Nederland beantwoordde die notitie niet geheel aan de verwachtingen, omdat de nota primair is geschreven vanuit de invalshoek van de kunsten en er te weinig aandacht wordt geschonken aan cultuurbehoud (archieven, archeologie, monumenten en musea). Dat steekt te meer tegen de achtergrond van het beleidsvoornemen van de regering om meer samenhang tussen kunsten en cultuurbehoud te brengen. Wie in deze notitie zoekt naar voornemens op het terrein van het internationale beleid, vindt op pagina 7 onder 'Hoofdlijnen van beleid' een paragraaf over Nederland als ontmoetingsplaats bij uitstek: Nederland als *vrijhaven*. Een obligate paragraaf helaas, waarin de opsteller zegt dat

de regering beoogt 'het Nederlandbeeld' verder uit te werken en waar mogelijk te versterken. 'Het zal ook als inhoudelijk richtsnoer dienen bij de dringend noodzakelijke poging om de internationale culturele betrekkingen beter op elkaar af te stemmen, zowel tussen de departementen als met de instellingen en fondsen die op dit terrein actief zijn.' Nou, denk je dan, men erkent dus dat het niet echt goed gaat, maar komt opnieuw met een beperkte visie, getuige de slotzin van deze toch al korte paragraaf voor zo'n belangrijk onderwerp. 'Dit uitgangspunt impliceert handhaving van een eigensoortig evenwicht tussen de grote cultuurgebieden die ons omringen. Wel gaat het gepaard met een actief grenslandenbeleid en een bijzondere gerichtheid op bepaalde andere landen.'¹¹ Wat beperkt, wat oneuropees, wat een gemiste kans!

Mijn hoop was daarna gericht op de notitie over de herijking van het buitenlands beleid. Maar helaas. Zei oud-collega Niessen in 1985 over de *Voortgangsnotitie* dat het weinig was over weinig, over deze nota zou ik wat het internationaal cultureel beleid betreft willen zeggen: een beetje meer over weinig, maar nog steeds geen samenhangende, coherente visie! En zeker geen Europees gerichte visie, want daarvoor ontbreekt er te veel. En wat het belangrijkste is: het voorgestelde beleid gaat nog steeds niet uit van een heldere en functionele taakverdeling tussen de betrokken departementen met - naar mijn mening van wezenlijk belang - een coördinerende en toezichhoudende rol voor het ministerie van Buitenlandse Zaken. Opnieuw een gemiste kans.

Mijn hoop was tenslotte gericht op de leden van de Tweede Kamer, maar hun eerste reactie op de nota is buitengewoon teleurstellend. In *NRC Handelsblad* van 23 september staat een verslag van een bijeenkomst op het Instituut Clingendael, waar kamerleden en deskundigen

de pas verschenen herijkingsnota evalueerden.¹² Ik moet me vergissen, maar in dat gezelschap is het begrip cultuurbeleid als integrerend onderdeel voor een geslaagd buitenlands beleid niet aan de orde geweest. Nu moet ik zeggen dat het paragraafje van nauwelijks twee bladzijden (pp. 26-27) gewijd aan de 'Culturele, wetenschappelijke en onderwijssamenwerking' daartoe ook nauwelijks inspireerde, maar toch.

Na dit betoog rest mij niets anders dan te besluiten met de twee volgende stellingen:

1. het is opeenvolgende regeringen in het afgelopen decennium niet gelukt gestalte te geven aan een samenhangend, geïntegreerd buitenlands cultureel beleid;
2. recente beleidsvoornemens van het paarse kabinet bieden daarop ook geen uitzicht zolang de coördinatie van en het toezicht op dit beleid niet bij het ministerie van Buitenlandse Zaken wordt ondergebracht. Wij missen de Europese boot door niet te kiezen voor een beleid dat zich richt op het behoud en de versterking van de culturele pluriformiteit van Europa.

* Dit artikel is een bewerking van de inleiding die Marie-Louise Tiesinga-Autsema hield voor een bijeenkomst van oud-leden van de Eerste Kamer der Staten-Generaal op 27 september 1995.

Marie-Louise Tiesinga-Autsema

was in 1995 oud-lid van de Eerste Kamer voor D66, voorzitter van de Rijkscommissie voor de Musea en kroonlid van de Raad voor de Kunst (afdeling Letteren)

Noten

1. *Voortgangsnotitie over het internationaal cultureel beleid*, 1985.
2. Zie lijst met literatuur.
3. UCV nr. 12, 12 oktober 1985, p. 12-1.
4. Schmid en Van Dongen, 1987.
5. *Voortgangsnotitie over het internationale cultuurbeleid*, 1985, p. 4.
6. M. Mourik. 'Naar een actief buitenlands cultureel beleid'. In: *Internationale Spectator*, 1981, p. 342.
7. Advies van de Rijkscommissie voor de Musea van 26 februari 1993 (RCB IV-92-584-U) aan de minister van WVC.
8. H. van Nieuwstadt. 'Toeristisch bedrijfsleven ontdekt eindelijk klant'. In: *NRC Handelsblad*, 15 juli 1995.
9. *Internationale culturele betrekkingen*, 1993.
10. M. Mourik. 'Cultuur als instrument van buitenlandse betrekkingen'. In: *Staatscourant*, 12 juli 1995.
11. *Pantser of ruggegraat*, 1995, p. 7.
12. 'Kamerleden vinden nota herijking geslaagd'. In: *NRC Handelsblad*, 23 september 1995.

Literatuur

- Voortgangsnotitie over het internationaal cultureel beleid*, 8 februari 1985; Tweede Kamer, 1984-1985, 18856, nrs. 1-2.
- Nota internationale culturele betrekkingen in multilateraal verband*, 9 juli 1986; Tweede Kamer, 1985-1986, 19590, nrs. 1-2.
- A. P. Schmid en Y.C.L.M. van Dongen. *Buitenlands cultureel beleid: een terreinverkenning*. 's-Gravenhage: Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid, 1987.
- Cultuur zonder grenzen*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1987 (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid; advies nr. 31).
- Brief van de minister-president aan de Tweede Kamer van 18 april 1988; Tweede Kamer 1987-1988, 20530, nrs. 1-2 (standpunt van de regering over het WRR-rapport).
- Notitie inzake de internationale culturele samenwerking: uitwerking van het WWR-rapport Cultuur zonder grenzen*, 25 augustus 1988 (uitwerking van het regeringsstandpunt over dit rapport door de betrokken bewindslieden).
- Nederlandse culturele instituten in het buitenland*, 19 september 1989; Tweede Kamer, 1989-1990, 21316, nrs. 1-2.
- Werknotitie inzake het buitenlands cultureel beleid*, 5 juli 1990; Tweede Kamer, 1989-1990, 21637, nr. 1.
- Nota Internationale culturele betrekkingen*, 21 februari 1992; Tweede Kamer, 1991-1992, 21637, nrs. 2-3.
- Internationale culturele betrekkingen: rapport van de onderzoeksc commissie inzake de mogelijkheid en de wenselijkheid van een Instituut voor Buitenlandse Culturele Betrekkingen*. 's-Gravenhage, augustus 1993 (Commissie-Gevers). De commissie sprak zich uit tegen een Instituut voor Buitenlandse Culturele Betrekkingen en voor een Vereniging voor

Buitenlandse Culturele Betrekkingen.

Advies internationaal cultuurbeleid. 's-Gravenhage: Raad voor de Kunst, Commissie Buitenland, maart 1995.

Toegankelijkheid en behoud van het museale erfgoed, 21 december 1990; Tweede Kamer, 1990-1991, 21973, nrs. 1-2.

Hierin wees cultuurminister Hedy d'Ancona op het belang van een actief internationaal museumbeleid.

Cultuurnota 1993-1996, 27 april 1992, 22602. D'Ancona besteedde in deze nota aandacht aan culturele internationalisering als mondiaal fenomeen waaraan geen enkel land zich kan onttrekken.

Pantsjer of ruggegraat: uitgangspunten voor cultuurbeleid. 's-Gravenhage, 13 juli 1995. 24247.

De herijking van het buitenlands beleid. 's-Gravenhage 11 september 1995. 24337, nrs. 1-2.

Bibliografische gegevens

Tiesinga-Autsema, M-L. (1995)

'Ontbrekende visies en gemiste kansen: tien jaar buitenlands cultuurbeleid'. In:

Boekmancahier, jrg. 7, nr. 26, 416-421.